

Atik Vâlide ve Çinili Suyollarının Çamlıca Civarındaki Başlangıç ve Güzergâhları Üzerine Tespitler*

Yusuf Civelek**

Onur Şimşek***

Öz

Osmanlı devrinden kalan iki önemli vakıf su yapısı olan Atik Vâlide ve Çinili (Mâhipeyker) suyollarının kaynakları ve güzergâhları konusunda muğlaklık söz konusudur. Günümüzde birkaç kuyu başı dışında yeryüzünde algılanabilirliği kalmamış Atik Vâlide suyolunun, o kadar bile izi bulunamayan Çinili suyolu ile fizikî yakınlığı nedeniyle kısmen karışmış olması ihtimal dâhilindedir. Eğer böyle değilse bile, Nâzım Bey, İsmail Remzi Bey ve Kâzım Çeçen gibi bu suyollarının güzergâhları üzerine çalışmalar yapmış olan kişilerin özellikle menba'lar konusunda emin olmadıkları kesindir. Bu çalışma, bu iki suyolu hakkında üretilmiş metinleri ve haritaları değerlendirerek, menbâ ve güzergâhlarına ilişkin muğlaklığı ortaya koymak, tespitlerde bulunmak ve birtakım öneriler sunmayı amaçlar. Üsküdar ilçe sınırları içerisinde kalan Büyük Çamlıca tepesinin doğu etekleri ile, arasında iki suyolunun yay çizerek neredeyse birbirlerine paralel olarak Libadiye caddesine kadar ilerledikleri alan ve bir miktar da Küçük Çamlıca'nın güney etekleri, konuyla ilgili tespit ve önerilerin sınırlarını oluşturur.

Anahtar Kelimeler: Atik Vâlide Suyolu, Çinili Suyolu, İsmail Remzi Bey Haritası, vakıf

Some Considerations on the Sources and Itineraries of the Atik Vâlide and Çinili Waterways Around Çamlıca

Abstract

The sources and routes of Atik Vâlide and Çinili (Mâhipeyker) waqf waterways, two important waterways in the Ottoman period, are unclear. It is possible that the Atik Vâlide waterway, which today cannot be perceived above the ground except for a few wellheads, might have intermingled with the Çinili waterway, of which there are not many traces, due to their proximity. Even if this is not the case, the individuals who studied the routes of these waterways, such as Nâzım Bey, İsmail Remzi, and Kâzım Çeçen, were not certain especially about the positions of their sources. The article aims to evaluate the texts and maps produced on these two waterways, to reveal the ambiguity regarding their sources and routes, to make determinations, and to offer some suggestions. The area covered involves the land where the two waterways run from the eastern foothill of the Büyük Çamlıca Hill with a southward curve to Libadiye Street in almost two parallel courses towards west, as well as a small stretch of land on the southern foothill of the Küçük Çamlıca Hill.

Keywords: Atik Vâlide waterway, Çinili waterway, İsmail Remzi Bey Map, waqf

* DOI: 10.16971/vakiflar.1464581

Makalenin Geliş Tarihi / Received Date: Nisan 2024 / April 2024

Makalenin Kabul Tarihi / Accepted Date: Haziran 2025 / June 2025

** Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü; İstanbul-Türkiye;
e-mail: ycivelek@fsm.edu.tr; ORCID: 0000-0003-4754-4737.

*** Dr. Öğretim Üyesi; Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü; İstanbul-Türkiye;
e-mail: osimsek@fsm.edu.tr; ORCID: 0000-0002-2088-9543

Giriş

Osmanlı-İslâm medeniyetinin meydana getirmiş olduğu suyun çıkarılıp dağıtılmasını ilgilendiren tesisler, sanat tarihi araştırmaları açısından başlıca iki kısma ayrılabilir: 1) İsale hattı; 2) Çeşme, şadırvan ve hamam gibi su tesisleri. Suyun nihaî olarak ulaştığı şehir yerleşkelerinin içinde günlük hayatın bir parçasını teşkil eden su yapılarına nazaran pek fark edilmeyen isale hatları olan suyolları, aslında sistemin en pahalı ve teknik açıdan en önemli bileşeni olmalarına rağmen, bugüne kadar hak ettikleri ilgiye mazhar oldukları söylenemez.

Osmanlıların Fatih Sultan Mehmet devrinden itibaren İstanbul'da Romalılardan kalan su yapılarını nasıl ihyâ ettikleri, geliştirdikleri ve yeni sistemleri de katarak miras aldıkları şehrin su sorununu nasıl çözdükleri çeşitli yayınlara konu olmuştur. Lâkin hem Roma, hem de Osmanlı devrinde görece ikinci plânda kalmış olan ve İstanbul'daki gibi anıtsal sukemerleri bulunmayan Üsküdar cihetindeki suyolları, karşı tarafa göre daha "gizli" kalan bir kültürel varlık olarak nitelenebilir. Ancak Anadolu yakasındaki 18 büyük suyolunun içinde en uzun olan ve belki önemlisi sayılabilecek Nurbânû (Atik) Vâlide Sultan suyolu, İSKİ'nin yaptırmış olduğu bazı araştırmaların neticesinde kısmen ortaya çıkmış bulunmaktadır. Lâkin bir sonraki yüzyılda tamamlanan bir diğer uzun ve önemli suyolu olan (Kösem) Mâhipeyker Valide Sultan, diğer adıyla Çinili suyolunun Atik Valide ile zaman içerisinde kısmen karışmış olması ihtimali mevcuttur.

Asıl menbâları Atik Vâlide'ninkilere yakın olan Çinili suyolunun Osmanlı suyollarının Üsküdar'da tamamen terk edildikleri 20. Yüzyılın ilk yarısından önce bozularak tek edilmiş olmasından dolayı bugüne kadar ilgili kurumların dikkatini yeterince çekmemiş olabilir. İsmail Remzi Bey'in 1930 tarihli "Üsküdar Şehir Harici Suyolları Krokisi" başlıklı haritasında Çinili suyolunun tamamı (9.900 metre) "battal" olarak tanımlanmışken, 15.300 metre uzunluğunda olan Atik Vâlide suyolunun "battal" kısmı ise sadece 2000 metre olarak gösterilmiştir. Dolayısıyla, bu daha da "gizli" Vâlide Sultan suyolu, Kültür Varlıklarını Koruma müdürlüklerinin ve İSKİ'nin tespit çalışmalarının dışında kalmış olduğundan, Atik Vâlide suyolunun menbâ ve güzergâhı hakkındaki tespit çalışmaları da eksik kalmaktadır. Bu yazı, ilgili suyolları üzerine yazılı ve görsel tespitleri değerlendirerek aralarındaki irtibatı sorgulamayı ve özellikle Çinili suyolunun güzergâhına yönelik yorum ve tespitlerde bulunmayı hedeflemiştir. Bu tespit ve yorumların ışığında, her iki suyolunun bugün gizli kalmış, kaybolmuş veya zamanla değiştirilmiş hâldeki unsurlarının neler olabileceğine dair çıkarsamalar yapılmaya çalışılmıştır.

Üsküdar'da İki Suyolu

Üsküdar'da su, Osmanlıların eline geçtiği 1352 yılından, Mihrimah Sultan suyolunun tamamlandığı 1547 yılına kadar kuyu ve sarnıçlardan temin edilmiştir (Tabakoğlu, 2015: 97). Klasik dönemde Osmanlı idaresi evlerde su tesisatına izin vermediğinden, içme ve yıkanma suyunun temini mahallelerin oluşumu ve gelişiminde çok etkili olan büyük külliyelerin önemli iş kalemlerinden biridir (Pektaş, 2022: 150). Osmanlı döneminde Üsküdar'da 18 büyük, 17 küçük isale hattı yapılmış olup, debisi ve uzunluğu bakımından Atik Vâlide ve İbrahim Paşa suyolları başı çekmiştir (Çeçen, 2000: 43).

Atik Vâlide Sultan külliyesi de hiç şüphesiz Üsküdar'ın gelişiminde üzerine düşen sorumluluğu hakkıyla yerine getirmiş ve Üsküdar'ın gelişiminde önemli bir rol oynamış olan bir büyük projedir. Kadın sultanların şehirleşmesinde önemli pay sahibi olduğu Üsküdar, 16. Yüzyılın ortalarına kadar kuzeyde Bülbülderesi ile güneyde Salacak arasındaki sahil şeridi ve bu kısmın doğusundaki yamaçlar arasında kalan alanla sınırlıydı (Pektaş, 2022: 151). 16. yüzyılın son çeyreğinde cami, hanekâh (ribat), dârül-kurrâ, dârülhadis, dârüşşifa, imâret, sıbyan mektebi ve çeşmelere ve cami şadırvanına su temin eden bir suyolundan oluşan Atik Vâlide külliyesi, şehrin doğuya doğru büyümesinde çok önemli bir vazife icra etmiştir. Üsküdar'ın Toptaşı semtinde Mimar Sinan'ın 1570 yılında inşasına başladığı Atik Vâlide

külliyesinin inşâsı 13 yıl sürmüş olup, medrese 1579 yılında, imaret ise bu tarihten de önce faaliyete geçmiştir (Yılmaz, 2001: 34). Kâzım Çeçen (2000: 44), külliye su temin edecek suyunu 990/1582-3 olarak tarihlendirmiştir. Üsküdar ilçesinde bulunan Büyük Çamlıca tepesinin güneydoğu eteklerindeki “Çakaldağ” mevki’indeki kaynak sularını yaklaşık 15 kilometrelik bir yeraltı yoluyla külliye getirmiş olan Atik Vâlide suyu, Nurbânu Sultan’ın o güne kadar sadece padişahlara has olan bir büyük külliye inşasıyla Üsküdar’ın İstanbul gibi şehirleşmesini arzuladığını ortaya koyar. İsmail Remzi Bey, mezkur haritasında bu suyunun 500 metresinin galeri (lağım/kâriz) içinden geçtiğini belirtir. Atik Vâlide külliyesinin 1582-83 civarında tamamlanması ile Üsküdar’ın bu kısmı “Yeni Mahalle” adını almıştır (Pantık, 2019: 276).

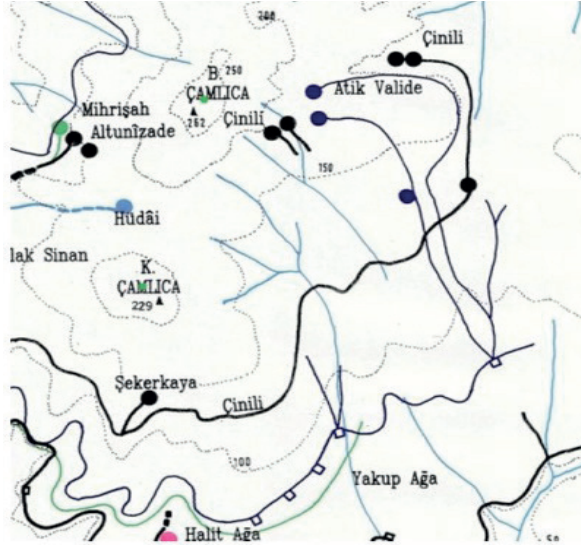
Üsküdar’ın gelişiminde etkili olmuş bir başka külliye ise Kösem Vâlide Sultan’ın (1589-1651) yaptırdığı ve “Çinili” adıyla nam salmış olan külliye. Atik Vâlide’nin yanında mütevazı kalan bu külliye, medresesi hâric 1640 civarında tamamlanmıştır ve mimarının o yıllarda hassa başmimarı Kâsım Ağa olması muhtemeldir (Erol, 1993: 335). 1641 civarında tamamlanmış olan suyunun şehir içi su şebekesi 600 metre civarındadır ve külliye unsurları olan cami, medrese, sebîl, çeşmeler, şadırvan, sıbyan mektebi, çifte hamam ve medrese ve daha sonraki bir tarihte de Arif Hikmet Bey sebîl ve çeşmesine su temin etmiştir (Çeçen, 1991: 58). Belki külliyesi açısından olmasa da, isale hattı açısından benzer bir büyük proje olan Çinili suyu da Atik Vâlide ile aynı mevkîden, Çakaldağ civarındaki kaynaklardan çıkan suyu 10 kilometre kadar içerilere taşımıştır.

Çeçen (1991: 58), İsmail Remzi’nin verilerine dayanarak Çinili suyunun 3 lüle (vakıf defterinde 6 lüle) Atik Vâlide suyunun ise 13 lüle (1991: 44) olduğunu belirtir (vakıf defterinde 11 lüle 5 masura). Lâkin Nâzım Bey (2000: 182) Remzi Bey’in verdiği 3 lülenin çok üstünde bir hacim vermiş, 28 menbâ bulunan Çinili suyu tamir edildiği takdirde günde 600 ton su (yak. 11,5 lüle) su taşıyacağını iddia etmiştir. Bu bilginin doğruluğu teyide muhtaçtır – ki bu da pek mümkün görünmemektedir. Diğer taraftan, Atik Vâlide’nin 45 katması olduğunu belirten Nâzım Bey (2000: 183), tamir edildiği takdirde günde 700-800 ton (yak. 14-16 lüle) su taşıyacağını iddia etmiştir.

İki Suyolu, 4 Harita

Üsküdar suyuyla ilgili Osmanlı devrinden kalan tek harita Damat İbrahim Paşa suyunun 1753 tarihinde yapılmış haritasıdır. Üsküdar suyu güzergâhı ile ilgili bilgilerin görece yakın bir kaynağı Nâzım Bey’in İstanbul Vilayeti Şehremâneti’ne *Evkâf’dan Devr Olunan Sular* (1925) başlıklı metnidir. Ancak bu metinde geçen yer isimleri çoğunlukla sahiplerinin adlarıyla tanımlanmış tarla ve bağlardan ibaret oldukları için tespit edilmeleri çok zordur. Bu suyunun ilk modern haritası, 1926-1932 yılları arasında Üsküdar isale hatlarının haritasını çıkarma faaliyetleri yürütmüş olan İsmail Remzi Bey tarafından hazırlanmıştır. Saadî Nâzım Nirven ve Galip Ata da konuyu kendi çalışmalarıyla genişletmişler ve Osmanlı dönemi suyu üzerine birçok önemli eser vermiş olan Kâzım Çeçen’e aktarmışlardır. Lâkin Kâzım Çeçen’in Atik Vâlide suyunun güzergâhını tespit etmeye çalıştığı dönemde vaktiyle kırsal alanda kalan şehir dışındaki isale hattı artık tamamen şehir yapılaşması içinde kaldığından, kendinden önceki çalışmaları teknik bilgisi ve sağduyusu ile yeniden değerlendirmek zorunda kalmıştır. Netice itibarıyla bugün Atik Vâlide ve Çinili suyunun eski kırsal güzergâhını gösteren ve birbirlerinden çeşitli noktalarda farklılaşan dört adet harita mevcuttur: İsmail Remzi Bey’in 1930 ve 1932 tarihli ve Kâzım Çeçen’in 1991 tarihli haritaları ile sadece Atik Vâlide suyunu içeren İSKİ’ye ait isale hattının güncel haritası (Şekil 1, 2, 3 ve 4).

İSKİ haritasının kuyu ve galerilerin tetkiki neticesinde üretilmiş olması, bu haritada belirtilmiş olan galeri, künk, pvc boru ve pik boru içeren hatların gerçekliğine delalet etse de, diğer haritalarla farklılık göstermesi, bu haritadaki bütün kolların Atik Vâlide’ye ait olduğunu şüpheli hâle getirmektedir (Şekil

Şekil 3. Kâzım Çeçen'in 1991 tarihli Üsküdar Suları kitabındaki su yolları haritasından bir parça.

Şekil 4. İSKİ Atik Vâlîde su yolu haritasının uydu fotoğrafiyle çakıştırılmış hâli.

Remzi Bey ve Çeçen haritalarında Çinili ve Atik Vâlîde su yollarının Büyük Çamlıca tepesinin doğu eteklerindeki Çakaldağı civarında beslendikleri menbâ alanlarının birbirlerine çok yakın olduğu gösterilmiştir. Remzi Bey'in 1930 tarihli haritasında (Şekil 1) Alemdağ caddesinin üst tarafında Atik Vâlîde'ye ait tek bir menbâ gösterilirken, Çinili'ye ait 4 farklı kolu besleyen 5 adet menbâ gösterilmiştir. Bu haritada, en doğudaki Atik Vâlîde ve Çinili kolları, birbirinin tamamen aynı güzergâhı izleyen iki farklı kol olarak gösterilmiştir. Bu iki hattın Çinili'ye ait olanı yolun aşağısında hemen batıya doğru kıvrılarak Atik Vâlîde'nin hem ana kolunu, hem de katma kolunu kesmekte ve Bulgurlu-Libade istikâmetinde ilerlemektedir. Buna benzer bir kıvrıma sahip olan diğer bir Çinili kolu ise tek başına aşağıya inip yolu geçtikten sonra kesilmekte ve biraz sonra Atik Vâlîde'nin bir koluna dönüşmektedir. Yolun aşağısında Çinili kolunun bittiği yerden başlayan Atik Vâlîde kolunun doğusunda, Çakaldağı'ndaki menbâdan gelen ana Atik Vâlîde kolu ve bunun da hemen doğusunda bir başka kol daha bulunmakta ve bu kolun

başlangıcında çatal şeklinde iki kısa menbâ kolu olduğu gösterilmektedir. Bu üç Atik Vâlide kolunun sağdaki ikisi, güncel İSKİ haritasında Dadaş ve Ceylan sokaklarının kesiştiği kavşakta birleştikten sonra, en batıdaki kolla daha aşağıda, bugün Süleyman Kule Parkı olan Çınardibi denen yerde birleşmektedirler. Buraya ayrıca “Apostol’un (Apostol) Çiftliği” denen bir yerden bir katmanın ulaştığı 1930 tarihli Remzi Bey’in haritasında belirtilmiştir. Haritaya göre Apostol’un Çiftliği’nin bugün Ümraniye, Atakent’te Muhtarlık Parkını da kapsayan alanda bulunmuş olması gerekmektedir. Her iki haritada da Çakaldağı’nın en batısındaki iki adet menbâdan çıkan Çinili kolları ise aşağıya indirilmeden öylece bırakılmıştır. Bunların nereye gittiklerinin bilinmediği anlaşılmaktadır. Ayrıca 1930 haritasında daha da kuzeyde sarı noktalarla ifade edilen Atik Vâlide menbâlarına ait herhangi bir kol belirtilmiş değildir.

Remzi Bey’in 1932 tarihli haritasında ise Çinili’nin Çakaldağı’nda sadece 2 menbâ’a sahip olduğu, Atik Vâlide’nin menbâları ise çok daha batıda ve kuzeybatıda sadece sarı noktalar hâlinde gösterilmiştir (Şekil 2). Bir önceki haritada olduğu gibi, bunda da hafif bir kavis yaparak aşağıya inen bir Çinili kolu bir noktada kesintiye uğramakta ve sonra Atik Vâlide kolu olarak tekrar başlamaktadır. En doğudaki Çinili kolu ise yolun aşağısından batıya dönerek bu sefer sadece Atik Vâlide koluna dönüşmüş olan kolu kesmektedir. Atik Vâlide’nin doğudaki diğer kolu ise çatallı başlangıcı ile bir önceki haritadaki gibidir. Bu iki harita arasındaki farkların Remzi Bey’in Çinili ve Atik Vâlide suyollarının başlangıçları hakkında emin olamadığına delalet ettiği söylenebilir.

İsmail Remzi Bey haritalarının suyollarının orijinal hâlini göstermediğini belirten Kâzım Çeçen, bu yönünde gayret sarf etmiş olsa da, bu konuda tafsilatlı bilgiler veren Nâzım Bey’in açıklamaları çok muğlak olduğundan Remzi Bey’in verilerini kabul etmek zorunda kaldığını belirtmiştir (Çeçen, 1991: 57). Lâkin, buna rağmen Çeçen’in Remzi Bey’in haritalarındaki sonradan Atik Vâlide koluna dönüşen Çinili menbâ kolunu tamamen Atik Vâlide’ye hasrettiği görülmektedir. Çeçen’in haritasında Çakaldağı’ndaki menbâlarından çıkan kollar, hemen kesilen iki Çinili kolu, iki Atik Vâlide kolu ve en doğuda da bir Çinili kolu olup, bu kol yolun aşağısına geçtikten sonra aynı şekilde batıya dönüp iki ana Atik Vâlide kolunu keserek yoluna devam etmektedir. Yine en doğuda ucu çatallı olan kol da aynen mevcuttur (Şekil 3).

İSKİ haritası sadece Atik Vâlide suyolunu içerse de, bunun önceki haritalara kısmen uymaması önem arz etmektedir (Şekil 4). Bu haritada Çeçen’in haritasında Çakaldağı’ndaki menbâların en doğusundaki Çinili kolunun hemen batısında bulunan Atik Vâlide’nin iki kolu yerine tek bir kol vardır (Şekil 5). İSKİ haritası, en doğudaki Çinili’ye ait olduğu varsayılan kola dair hiçbir veri bulunmasa da, bir kavisle başlayan bu kolun yanında bulunan ve hemen hemen aynı şekle sahip Atik Vâlide kolu olması ihtimalini akla getirmektedir.

İSKİ haritasında güneye doğru inen Atik Vâlide kolu, en doğudaki ucu çatallı kolun katılması gereken enerji dağıtım tesisinin (TEDAŞ) kuzeyindeki mevkîde olması muhtemel bir maslağa dökülerek tekrar güney istikametinde devam eder ve önce bugün Eyüboğlu Koleji’nin arazisi içinde kalan A10 menbâ alanı olarak bilinen yerdeki bir maslağa, sonra da hafif batıya kıvrılarak Dadaş sokak - Ceylan sokak kavşağındaki bir başka maslağa ulaşır. Bu noktaya yukarıdaki A9 menbâ alanı olan Turgut Reis Parkından gelen bir katma da bağlanmaktadır. Bu katmanın aslında çok daha yukarıdan, Çakaldağı’ndan gelen diğer Çinili kolunun bir kısmı olması ihtimali zayıftır; çünkü bir suyolunu birbirine paralel iki hat hâlinde uzatmak mâkul görünmemektedir. Bu katma yakındaki bir menbâ’nın veya derenin suyunu taşıyor olabilir. Nitekim Remzi Bey ve Çeçen haritalarında gösterilmiş olan iki ana Atik Vâlide kolu (biri en batıdaki, diğeri ise en doğudaki ucu çatallı kol) İSKİ haritasında mevcut değildir. Baş Maslak’tan sonra ana suyolundan ayrılan bir kolun doğrudan güneye inerek eski ismi Örnektepe olan mahalledeki 7 çeşme ve bir okulu vaktiyle beslediği bilgisi tarihsiz bir İSKİ krokisinde belirtilmiştir (Şekil 11). Ana hat ise sürekli güneybatı istikâmetinde ilerleyerek Gençlik Parkı civarında bir başka maslağa ulaşır. Bu maslağa kuzeyden bağlanan ve İSKİ haritasında “Kolonya” adı verilmiş olan kol ne Remzi Bey, ne de Çeçen haritasında mevcuttur. Suyolu, derin bir yay çizerek daha batıdaki “Baş Maslak”a erişir. Remzi Bey ve Çeçen haritalarında “Kolonya kat-

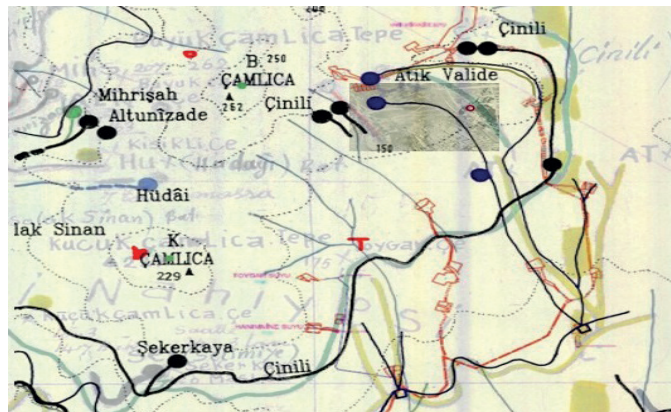
ması”nın biraz batısında gösterilen ve bugün Vadi Parkında bulunan A17 menbâ alanındaki bu maslakta birleşen iki meçhul katma ise İSKİ haritasında yoktur (Şekil 6).

Şekil 5. Çeçen haritası ile İSKİ haritasının karşılaştırılması.

Şekil 6. Remzi Bey ve Çeçen haritalarına göre bugün kayıp olan isale hatları.

Şekil 7. Remzi Bey (1932), Çeçen (1991) ve İSKİ haritalarında Atik Vâlîde (sarı ve siyah, mavi nokta), Çinili (yeşil ve siyah, siyah nokta) menbâ ve suyollarını ve Tantavi çiftliğindeki havuzu gösteren (kırmızı nokta) 1966 tarihli hava fotoğrafının çakıştırılması.

Kabul etmek gerekir ki yaklaşık 350 yıllık bir süre zarfında Atik Vâlide suyunun geçirdiği değişimleri tam olarak bilmek mümkün değildir. Ama Çinili suyunun battal hâle geldiği belki çok önceden mâlum olduğu için, birbirlerine adeta paralel olarak yürüyen bu iki hattın ikinci ve daha geç olanın, yani Çinili'nin battal olduktan sonra hâlen mevcut olan menbâ suyunun Atik Vâlide'ye katılmış olması mümkündür. Hatta, Çinili suyunun doğuda Atik Vâlide'ye dönüşmüş bir ana kolunun hiç olmadığını varsaymak, harita uyumsuzluklarıyla ilgili birçok sorunu çözebilir.

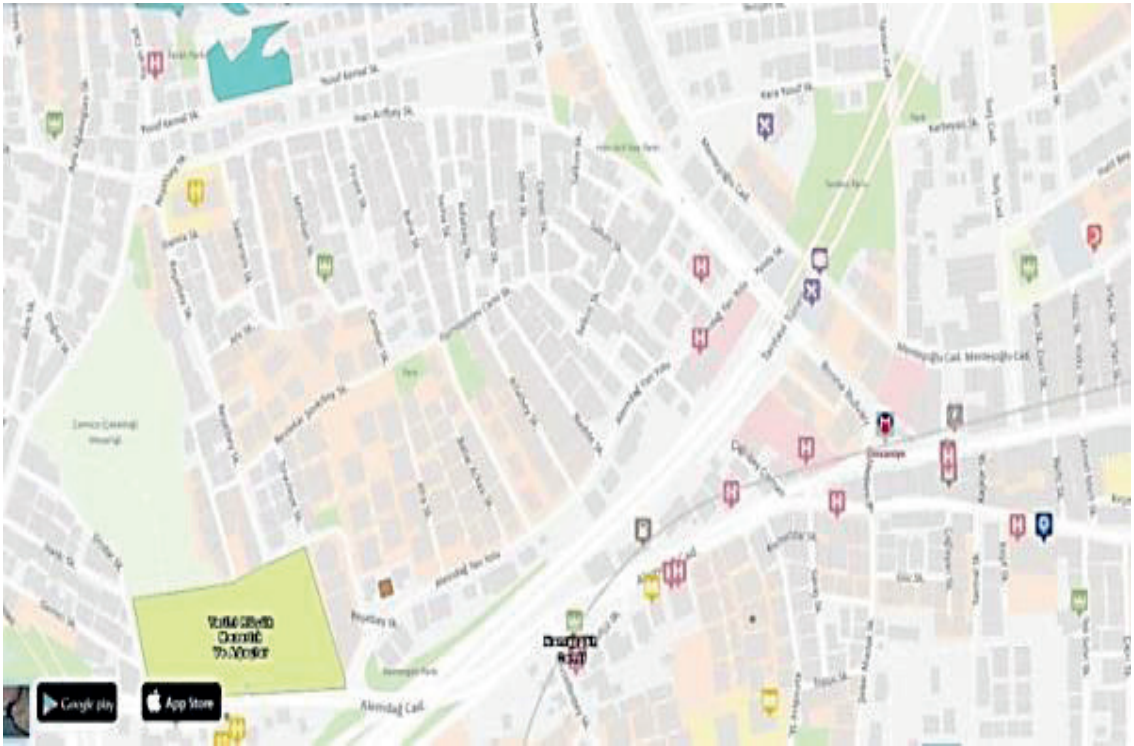
Nâzım Bey, yukarıda zikredilmiş olan 1925 tarihli metninde Atik Vâlide ve Çinili suyollarının başlangıçlarından bahsederken, her ikisinin de Çakaldağı'nda olduğunu ve yine her ikisinin de Tantavi çiftliğini katederek Alemdağ şosesini galeri ile geçtiklerini belirtir. Öyle ki, Çinili su yolu mezkûr çiftliğin içindeki su havuzunun takriben 1,5 metre üstünden, Atik Vâlide ise takriben 2 metre altından geçmektedir. Bu durumda bugün Tantavi parkı olan Tantavi çiftliğinde Çinili hattının Atik Vâlide'nin bir miktar kuzeyinde kalmış olması gerekir (Şekil 7). Bu durum 1932 tarihli Remzi haritasında neredeyse aynen mevcuttur, ama 1991 Çeçen haritasında havuzun iki tarafındaki iki hat da Atik Vâlide'ye ait gösterilmiş olup, Çinili hattı daha kuzeydoğudadır. Ancak, aynı Nâzım Bey'in Atik Vâlide'nin menbâlarını sayarken Çakaldağı'nda Çinili'nin menbâlarının kuzeyindeki vadilerde olduklarını belirtmesi, (Nâzım Bey, 2000: 182) yukarıdaki konumlandırmayı her hâlükârda muğlak hâle getirmekte olup, konu hâlen sahada teknik olarak araştırılmaya muhtaçtır.

Diğer taraftan, Nâzım Bey'in verdiği mâlumata göre haritasını hazırlamış olan Remzi Bey'in verilerini ekseriyetle kabul eden Çeçen'in, Atik Vâlide ile Çinili suyollarının Çakaldağı'nın en doğu ucundaki menbâlardan başlayan aynı kıvrıma sahip iki farklı galeri hattına sahip olduğu yaklaşımını kabul ederek bir hatayı tekrarlamış olması ihtimali üzerinde düşünmek gerekir. Bu durumda, Atik Vâlide suyunun belki de Alemdağ yolunun üstündeki tek başlangıç hattı, eski haritalarda Çinili'ye ait görünen ama bugün İSKİ haritasında doğudan güneye doğru kıvrılarak Tantavi köprüsü hizasından TEM bağlantı yolunun karşısına geçen hat olabilir (Şekil 6).

Eğer Çinili'nin başlangıcı daha batıda idiye (1930 haritasındaki sonradan Atik Vâlide'ye dönüşen kol gibi), Hacı Arif Bey sokağının güzergâhının Çinili'ye ait kaybolmuş galerilerden birine ait olması mümkündür. Nitekim 1930 haritasında Çinili suyunun Çakaldağı'ndaki menbâ'na yakın battal kısmı bu yol üzerinde işaretlenmiştir (Şekil 8, 9). 1932 haritasında Remzi Bey'in bu kısmın Çinili'ye mi, Atik Vâlide'ye mi ait olduğundan emin olmadığı, ama 1991 haritasına K. Çeçen'in bunu Atik Vâlide'nin ana kollarından biri olarak kabul ettiği görülüyor.

Güncel İSKİ haritasında bugün Turgut Reis Parkı'ndan başlayan bir katmanın, TEDAŞ arazisinden geçen biraz doğudaki ana hatla aşağıda Dadaş Sokak ile Ceylan Sokağın kesiştiği noktada birleştiği görülmektedir. Yukarıda da izah edildiği gibi, Bu katmanın Hacı Arif Bey sokağının başından gelen bir Atik Vâlide kolunun devamı olduğu şüphelidir (Şekil 6). Eğer bu doğruysa, yani buraya yolun üstünden gelen bir su yolu yoksa, vaktiyle bir derenin ucunda bulunan Turgut Reis Parkının biraz yukarısında bir su toplama ızgarasının bulunmuş olması mümkündür. Nitekim bugün yukarıdaki Kurudere Sokağının devamı olan Turgut Reis Sokağının eski hava fotoğraflarında bir dere yatağı olduğu anlaşılmaktadır (Şekil 10).

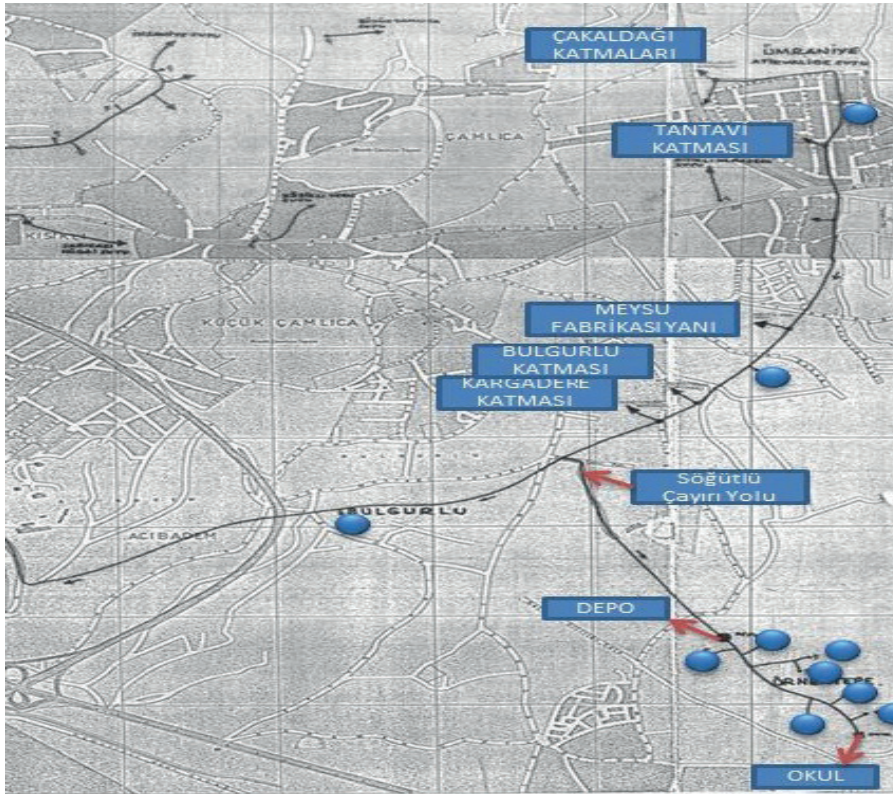
Eski bir harita üzerinde çizilmiş olan İSKİ'ye ait tarihsiz bir Atik Vâlide isale hattı krokisinde katmalardan biri Kargadere olarak adlandırılmıştır (Şekil 11). Bu Kargadere'nin bugün Üsküdar ilçe sınırları içinde kalan Karadere Sokağına ismini vermiş olması yüksek ihtimaldir. Demek ki İSKİ haritasının dışında hiçbir kaynakta adı geçmeyen "Kolonya kolu"nun Kargadere katması olması gerekir (Şekil 12, 13).

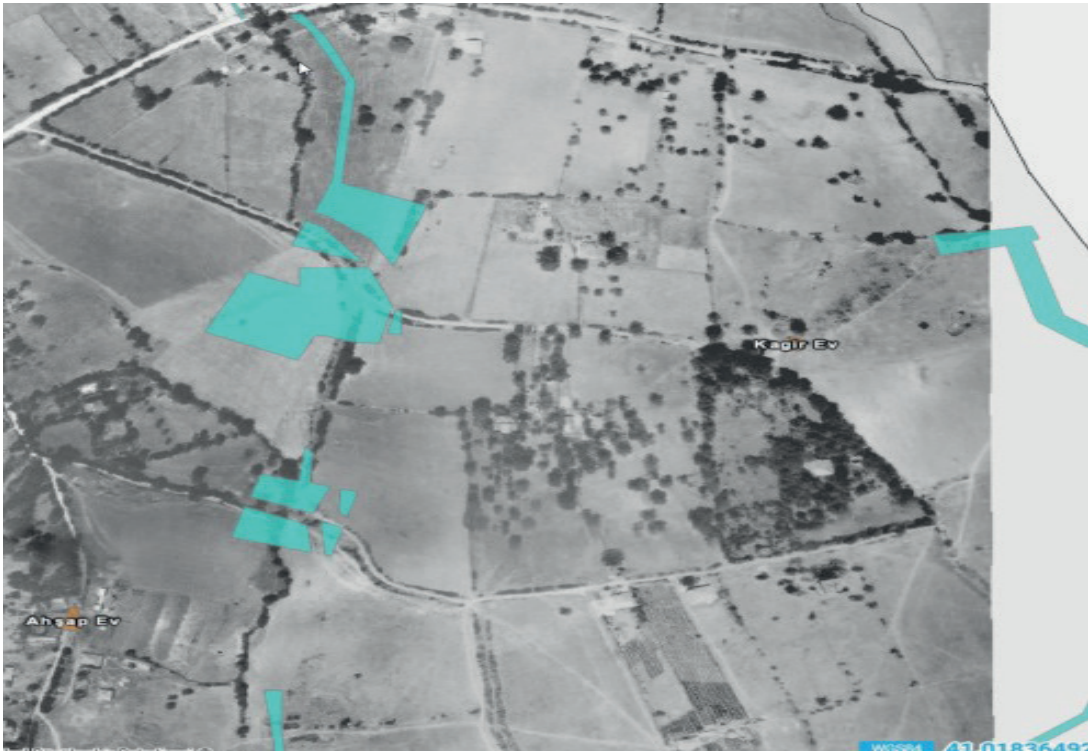
Şekil 8-9. *Hacı Arif Bey sokağı ile Çinili su yolu güzergâhının (yeşil) karşılaştırılması.*

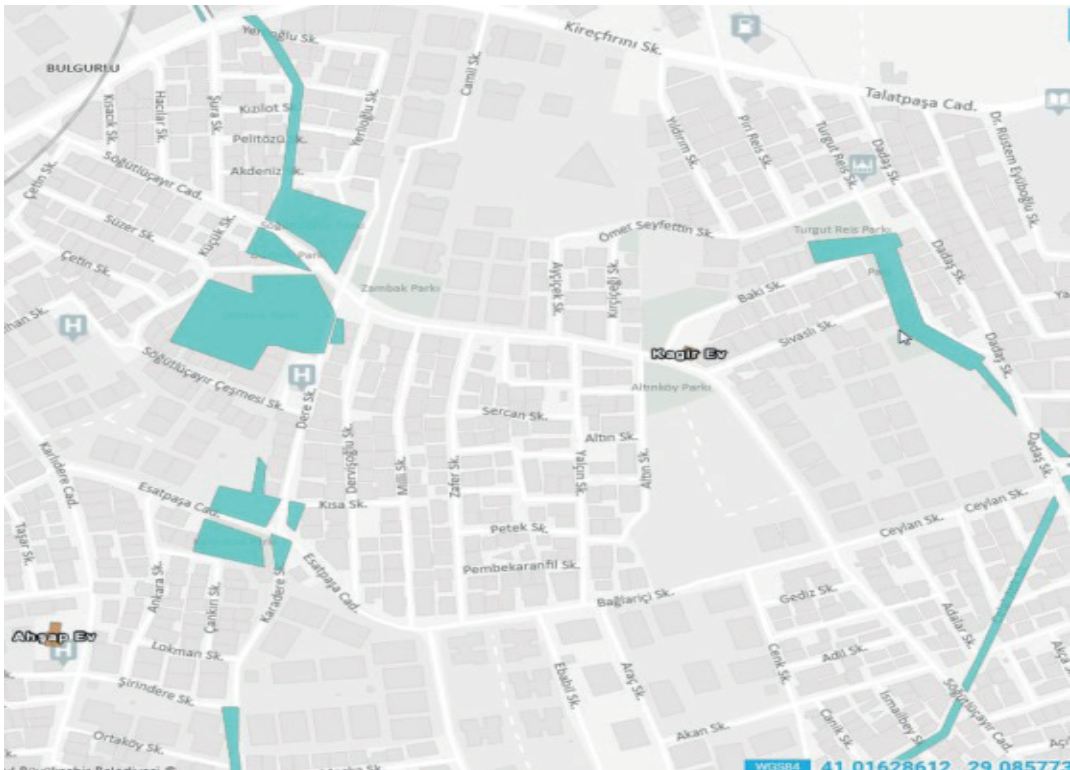
Şekil 10. 1970 tarihli hava fotoğrafı: Eski dere yatağında olan Turgut Reis Parkındaki A9 menbaı solda; Kolej içindeki A10 menbaı sağda.

Şekil 11. İSKİ'ya ait tarihsiz bir Atik Vâlide su yolu krokisi.

Şekil 12. 1966 tarihli hava fotoğrafı: Karadere (Kargadere) içindeki “Kolonya” katması: A13 (Dostluk Parkı) menbâ alanı yukarıda ve A14 (Karlıdere Parkı) menbâ alanı aşağıda.

Şekil 13. Bugün Karadere sokak üzerinde bulunan Atik Vâlîde suyolunun “Kolonya” katmasına ait isale alanları.

Çıkarsamalar

Atik Vâlide suyolunun debisinin Çinili suyolununkinden daha fazla olduğuna göre, beslenmiş olduğu su kaynaklarının da daha fazla olması mantığa uygun düşer. Bundan dolayı İsmail Remzi'nin ve Kâzım Çeçen'in isale hatları haritalarında Çinili suyoluna Atik Vâlide suyolu kadar, hatta ondan bile fazla menbâ tayin etmiş olmalarını sorgulamak gerekir. Bu bilinen menbâlardan çıkan kollar konusunda verilen hükümler de tahmini olabilir. Nitekim Nâzım Nirven'in (1946: 224) İstanbul sularının menbâlarını tespit etme amaçlı haritasında bu tarafta sadece Atik Vâlide'ye ait üç menbâ noktası işaretlenmiştir. Hâlen Atik Vâlide suyolunun hattı birçok kuyusuyla birlikte biliniyor olduğuna göre, Çakaldağı'nın doğusundan başlayan bu suyolunun başlangıcının hemen yanibaşında güzergâhı üzerinde yeterince çalışılmamış olan Çinili suyolunun bir başlangıcının olmadığı kuvvetle muhtemeldir.

Çinili suyolunun sadece Çakaldağı'nda Atik Vâlide menbâlarının batısından başladığı varsayımını kabul edecek olursak, İSKİ'nin elindeki güncel haritaya göre Tantavi köprüsü hizasından inen gerçek Atik Vâlide hattı, Hacı Arif Bey sokaktan inen ise gerçek Çinili hattı olabilir. Çinili hattı Hacı Arif Bey Sokağı'nın kıvrımını takip ederek Alemdağ caddesini geçtikten sonra adı manidar olan Şeker Maslak Sokak boyunca biraz daha aşağı inerek TEDAŞ arazisine yakın bir noktada batıya dönüp, Bulgurlu caddesi boyunca Üsküdar cihetine doğru devam etmiş olmalıdır (Şekil 14).

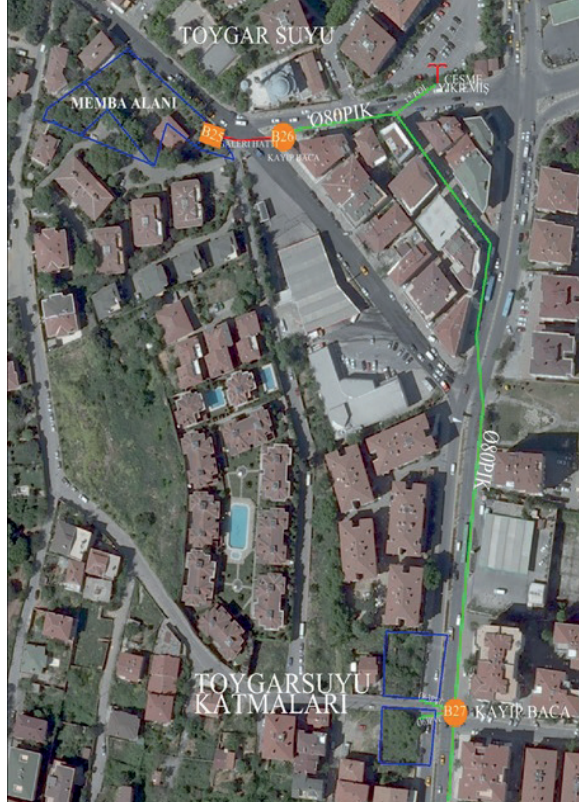
Çinili ve Atik Vâlide hatlarının birbirlerinden açıkça ayrı menbâlardan beslenen birer başlangıcı olduğunu varsaymak, ayrıca İ. Remzi ve K. Çeçen haritalarında bu iki suyoluna ait hatların birçok defa üst üste kesişmesiyle ortaya çıkan tuhaflığı da ortadan kaldırmaktadır. Nitekim toprak altında bulunan iki tarihî suyolunun bu şekilde üst üste kesişmiş olmaları mümkün olabilse de, çok mantıklı değildir.

Şekil 14. Çinili suyolunun muhtemel güzergâhı: Hacı Arif Bey Sokak – Şeker Maslak Sokak – Bulgurlu Caddesi.

İSKİ haritasındaki Toygar katmasının güzergâhının, ilgili haritalardaki Çinili suyolunun o kısımdaki isale hattı ile uyuşması dikkate şâyandır (Şekil 1, 5). Çinili suyolunun büyük ihtimalle Bulgurlu caddesinden Gürpınar-Libadiye Caddesi yönünde güneye döndükten sonra Şehit Özdemir Onarangel Sokağı ile kesiştiği noktaya kadar uzanan dik hat, bugün İSKİ'nin haritasında Atik Vâlide'nin Toygar kolu katması olarak gösterilmektedir (Şekil 15). Bu durumda vaktiyle A15 numaralı Menba alanından bir katmayla (Toygar) beslenen Çinili suyolunun bir parçası olan ilgili kısmın, bu suyolu battal hâle geldikten sonra

- veya hâlâ aktifken aynı sistemin içindeki bağımsız künklerle - Atik Vâlîde hattına Toygar suyunu taşımakta kullanılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Şekil 15. A15 membâ alanının Toygar çeşmesi ile bağlantısı. “Atik Valide Su Sistemi” başlıklı tarihsiz ve isimsiz rapordan.

Libadiye caddesini takip eden Çinili-Atik Vâlîde ortak hattının üstünde, biraz daha güneyde bulunan A16 membâ alanının hemen aşağısında ise Libadiye (Haminnine) çeşmesi bulunur. Konyalı’ya (1976: 451) göre “Haminne suyu” Libâdiye Asfaltı’nın kenarındaki çeşmenin arkasından kaynaklı bir akarcadır ve galeri içinden borularla nakledilir. Çeşitli kaynaklarda Atik Vâlîde suyuna Toygar ve Libade/Libadiye sularının katıldığı belirtildiğine göre, bu suyun aynı sistem ile Libadiye caddesi üzerindeki Çinili hattından Vadi Parkı’ndaki maslağa aktarıldığı düşünülebilir.

Remzi ve Çeçen haritalarında 17 numaralı membâ alanındaki maslağa (Vadi Parkı) yukarıdan gelen iki kısa kol mevcuttur (Şekil 15). Zayıf bir ihtimalle, bu haritalardaki kollardan batıdaki sadece vaktiyle Toygar/Libade suyunu getiren koldu. Diğeri, yani doğudaki Uzundere Sokağı boyunca uzanan kol ise bir başka katma olabilir. Uzundere Sokağının adının eski hava fotoğraflarında açıkça görünen bir dere-den geliyor oluşu, bu dereden bugün Vadi Parkında bulunan A17 membâ alanına su toplanmış olması ihtimalini güçlendirmektedir (Şekil 16). Hatta Uzundere’nin biraz doğusunda bulunan ve ismini yine bir sokağa vermiş olan Karlidere’nin suyunun da parkın hemen üzerindeki aynı alana yönlendirilmiş olması muhtemeldir (Şekil 3.4.17).

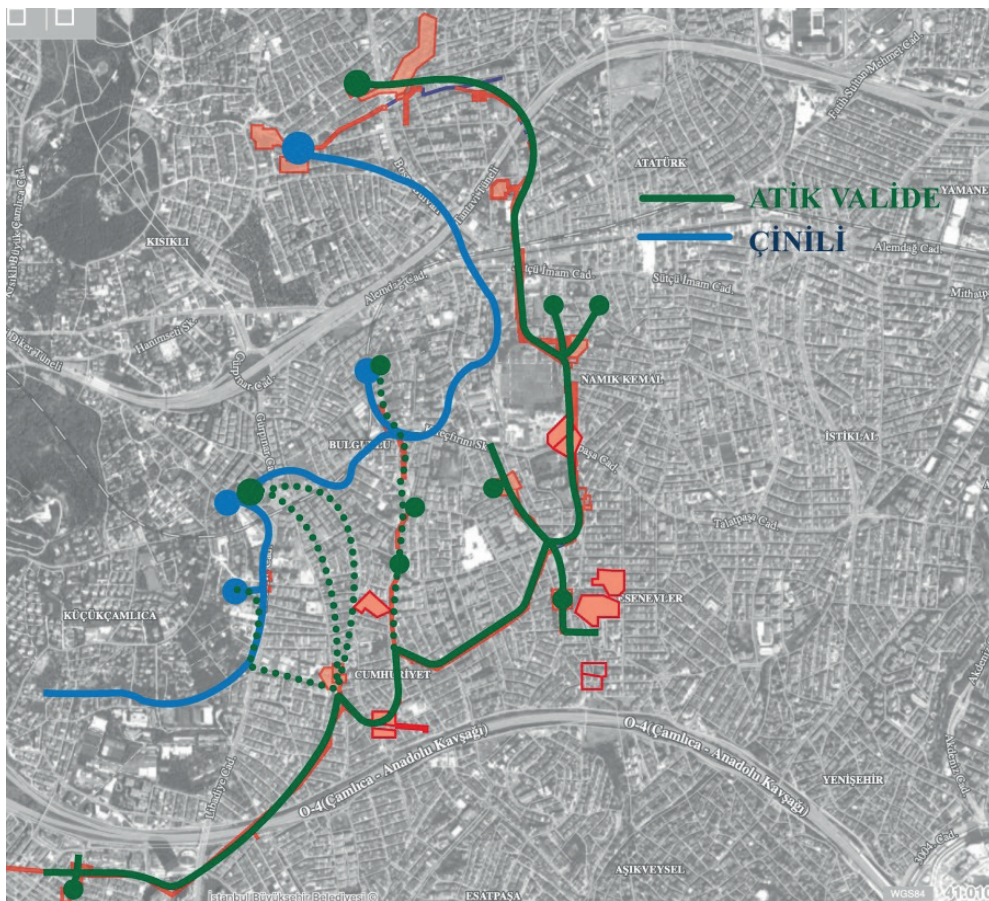
Daha kuvvetli bir diğer ihtimal ise, Remzi ve Çeçen haritalarındaki başlangıçları belirsiz iki katmanın bu iki dere olmasıdır. Bu durumda “Toygar kolu” sadece Çinili’nin ana hattından gelerek Atik Vâlîde suyoluna ayrıca bağlanmış ve dereler de zaman içinde kurumuş olabilir. Her hâlükârda bu ihtimaller, Vadi Parkındaki alanın civarında tarihi bir maslağın, parkın yukarısında ise galeri ve/veya künklerin, ya da bentlerin (ızgara) varlığını düşündürmektedir.

Nirven (1946: 230), Şekerkaya suyunun vaktiyle Selimiye'ye gittiğini belirtmiştir. Nirven'den de önce Galip Ata (2000: 155), "İstanbul Evkâf Suları" başlıklı yazısında (1922) Selimiye camii ve kışlasının suyunun Vâlidebağ'ından ve Küçük Çamlıca'daki Şeker Maslak adı verilen menba'dan geldiğini belirtmiştir. Lâkin Remzi ve Çeçen haritalarında Selimiye suyu Vâlidebağ civarından başlatılmış olmakla beraber, Küçük Çamlıca'ya kadar uzanmaz. Bu durumda Şekerkaya suyunun Çinili su yoluna katılarak Selimiye suyunun başladığı noktaya aktarılmış olması muhtemeldir. Lâkin daha geç bir zamanda Selimiye suyunu Atik Vâlide'nin de beslemiş olması da ihtimal dâhilindedir ki, tarihsiz İSKİ krokisinde bu Selimiye suyunun Atik Vâlide suyu ile kesiştiği noktadan itibaren Selimiye mahallesine uzanan kısmın üzerine "Atik Valide suyuna bağlı" ibaresi düşülmüştür (Şekil 11).

Hem Remzi, hem de Çeçen haritalarında Şekerkaya suyunun takriben Şekerkaya Sokağı'nın Şeker Sokak ile birleştiği nokta civarından çıkıp, yaklaşık 500 metre güneybatıdaki Şeker Maslak Sokağı'nın 0-4 Çevreyoluna yaklaştığı nokta civarında Çinili su yoluna katıldığı gösterilmiştir (Şekil 16). Lâkin bu kabaca bir gösterim olup, Şekerkaya suyunun Şeker Maslak Sokağı'nı aşağıya doğru takip ederek bugün Üçpınarlar Caddesi civarında Çinili su yoluna bağlanmış olması daha güçlü bir ihtimaldir (Şekil 19). Her hâlükârda Hacı Arif Bey Sokağı, (birinci) Şeker Maslak Sokağı, Bulgurlu Caddesi, Gürpınar-Libadiye Caddesi, (ikinci) Şeker Maslak Sokağı'nı izleyen bir Çinili su yolu hattının belirmiş olması, bu isale hattının başlangıç noktasının Hacı Arif Bey Caddesinin hemen üstünde bulunan ve güncel İSKİ haritasında Atik Vâlide su yoluna hasredilmiş bulunan menbâ alanları olduğu varsayımını güçlendirmektedir (Şekil 20).

Şekil 18. Çinili suyunun Atik Vâlide suyunu “Toygar kolu” olarak bağlanması ve Şeker Maslak Sokak üzerinden batı istikametinde yoluna devam etmesi.

Sonuç ve Değerlendirme

İslâm fıkının suyu istismar edici bir şekilde sahiplenmeyi engelleyen yorumlarının (Günay, 2009: 433-435) mümkün kıldığı “vakıf su” ve “katma” uygulamaları, Osmanlı’da şehirleşmeyi kolaylaştıran bir etken olmuştur. Bu sayede, yani büyük vakıfların kurduğu suyolları ile sıradan insanların veya küçük vakıfların çıkardıkları suyun birleşebilmeleri sayesinde çeşmeleri, sebilleri, şadırvanları ve hamamlarıyla bir su medeniyetini teşkil etmek mümkün olabilmiştir. Ancak aynı katma sistemi, çok sonraları büyük suyolları için bir zafiyet teşkil etmiştir; çünkü yüzyıllar içinde sayısı çok artmış olan katmaların aktardıkları suyu denetlemek mümkün olmaktan çıkmıştır. Vakıf gelirlerinin düşmesi ise suyollarının denetlenmesini ve bakımını güçleştiren başka bir etken olmuştur (Pantık, 2019). 19. Yüzyılda İstanbul’da yaşanan hızlı nüfus artışı ve suyollarının bakımsızlığının bir araya gelmesiyle yaşanan su kıtlığı, ayrıca sağlıksız suların neden olduğu salgın hastalıklar, tarihi suyollarını gözden düşürmüştür (Dinçkal, 2008). Avrupa’dan getirtilen buhar gücüyle çalışan pompalama teknolojisi ile suyu tek bir yerden basınçlı olarak uzak mesafelere göndermenin sağlık açısından önemi kavranmış, ekonomik şartlar izin verdiği ölçüde 19. Yüzyılın sonlarından itibaren bu yol tercih edilmiş ve böylece Osmanlı suyolları adım adım kaderine terk edilmiştir (Yurdakul, 2017). Bugün bu yapıların yeryüzünde olanlarına yönelik bir ilgi varsa da, yer altında kalan unsurları daha çok yeni inşaat faaliyetleri neticesinde gündeme gelmektedir.

Atik Vâlide suyu faal iken ve içinden geçtiği Ümraniye ve Üsküdar ilçeleri bugüne göre epey تنها iken, suyunun güzergâhını ayan beyan ortaya koyan bacaların başları çoğu zaman bağ ve bahçelerin, nadiren de olsa sokakların kenarında bulunuyordu. Anlaşıldığı üzere, Osmanlı devrinde bir suyunun ana hattı üzerine asla bina inşa edilmemiş (Sağır, 2016: 464), etrafta şehirleşme vukû bulunca da sokakların içinde bırakılmışlardı. Yukarıdaki “Şeker Maslak” sokakları ile ilgili tahlillerimiz bu uygulamanın Kısıklı ve Küçük Çamlıca’nın 20. Yüzyılın ilk yarısında henüz Üsküdar’ın dışı sayılabilecek تنها bir muhit iken devam ettiğini düşündürüyor. Lâkin, şehirleşme bir kadim suyu işlevsizleştikten sonra birdenbire denebilecek bir hızda gerçekleştiğinde, yani daha önceden suyunu göre oluşmuş sokaklar yok ise, suyunun üzerine yerleşmekte hiç beis görülmemiş ve böylece suyunu bir kültür varlığı olarak görünür kılacak ve güzergâhını gösterecek kuyu ve maslaklar yapıların altında veya arasında kaybolup gitmiştir. Dolayısıyla Atik Vâlide suyunun gerçek güzergâhı ancak yeraltında yapılan teknik incelemeler ile tespit edilebilmiştir. Bilindiği kadarıyla aynı işlem Çinili suyu için yapılmış değildir. Atik Valide suyu ile ilginç bir bağlantısı bulunduğunu düşündüğümüz Çinili suyunun sistemi hâlen gizemini korumaktadır.

Yeraltında sürdürülecek araştırmaların bir diğer önemi, yukarıda da ayrıntılı bir şekilde ele alınmış olduğu gibi, Atik Vâlide suyunun katmalarının ve Çinili suyu ile irtibatının tespit edilmesini sağlayabilecek oluşudur. Sonuç olarak, Remzi ve Çeçen haritalarında Çakaldağı’ndan çıkan ve güzergâhı tam olarak tespit edilememiş uzun mesafeli katma kolları hakkında nihaî bir karara varabilmek için daha ayrıntılı araştırmalar yapmak gereklidir. Bu tür araştırmalar, Libade ve Toygar katmaları olarak nitelen hatların da aslında Çinili suyunun bir parçası mı olduğu, yoksa o suyunun yanından veya galerisinin içinden geçen bir künk sistemi mi olduğunu tespit etmek için de faydalı olacaktır.

Kaynaklar

1. Arşiv Kaynakları

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi (İSKİ) Vakıf Sular Şube Müdürlüğü Arşivi

1/25.000 ölçekli Üsküdar Şehir Harici Su Yolları Krokisi (İsmail Remzi, 1930).

1/25.000 ölçekli İstanbul Belediyesi Anadolu Ciheti Şehir Harici Su Yollarının Vaziyeti Umumisini Gösterir Krokisi (İsmail Remzi, 1932).

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) Atik Vâlide Suyolu'na ilişkin tarihsiz dijital haritası.

İstanbul Su ve Kanalizasyon İdaresi'nin (İSKİ) Atik Vâlide Suyolu'na ilişkin tarihsiz krokisi. "Atik Valide Su Sistemi" başlıklı tarihsiz ve isimsiz rapor.

2. Araştırma ve İnceleme Eserler

Ata, Galip (2000). "İstanbul Evkâf Suları". *Vakıf Su Tahlilleri 1 – XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*. İstanbul: İSKİ Yay. 141-162.

Çeçen, Kâzım (1991). *Üsküdar Suları*. İstanbul: İSKİ Yayınları.

Çeçen, Kâzım (2000). *Osmanlı İmparatorluğunun Doruğu 16. Yüzyıl Teknolojisi*. İstanbul: İSKİ Yayınları.

Dinçkal, Noyan (2008). "Water Supply in Istanbul, 1885–1950". *Technology and Culture*, (49), 675-700.

Erol, Gülçin (1993). "Çinili Cami Külliyesi". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. C. 8. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 335-337.

Konyalı, İbrahim Hakkı (1976). *Üsküdar Tarihi*. C. 1. İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Nâzım Bey (2000). "İstanbul Vilayeti Şehremâneti'ne Evkâf'dan Devr Olunan Sular". *Vakıf Su Tahlilleri 1 – XIX ve XX. Yüzyıllarda İstanbul Suları*. İstanbul: İSKİ Yay. 163-226.

Nirven, Saadi Nâzım (1946). *İstanbul Suları*. İstanbul Halk Basımevi.

Pantık, Ramazan (2019). "Atik Valide Külliyesi'nde İdari ve Mâli Yapı (1590-1830)". F. Başar (haz.). *Vakıf Kuran Kadınlar*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yay. 265-283.

Sağır, Yusuf (2016). "Osmanlı Su Vakıfları". *Tarihin Peşinde - Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (15), 445-473.

Tabakoğlu, Ahmet (2015). "Osmanlı İstanbul'unun Su Tarihi". *Büyük İstanbul Tarihi Ansiklopedisi*. C. 6 (Osmanlı İstanbulu'nda İaşe ve Vakıf), Türkiye Diyanet Vakfı Yay. 82-117.

Yılmaz, Ahmet (2001). *Osmanlı Mimarisinde Külliye Olgusu ve Atik Valide Külliyesi Örneği*. Yüksek Lisans Tezi. İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Yurdakul, İlhami (2017). "Terkos Suyu". *Z Dergisi*, (2), 154-159.